

בו יבאר ענין מעשר כספים בכל פרטיו

~~4~~

ב

3

שהיצר מתגבר על האדם, ואינו מניחו לחסר מעותיו. העצה היעוצה בזה, נראה לי, שיפריש המעשר מן הקרן לעשות בזה גמ"ח לעניים. וגם הוא יהיה מתר להלות לעצמו, כשיצטרך להם; אך בתנאי, שכשיבוא מי שהשעה דחוקה לו ללות, יראה ללות מאחר ולתן לו בכדי שעור מה שלוח בעצמו מאלו המעות, ויוצא בזה ידי חובת מעשר, שגם זה נקרא בשם צדקה וכנ"ל * . אך כל זה הוא לשיטת הרמב"ם (פרק י' ממתנות עניים ה"ז) והשלחן ערוך (סימן רמ"ט סעיף ו'), שמכנה את החזקת ידי עני שמך, בהלואה, בשם מצות צדקה. אבל להרמב"ן בספר המצות (מצוה ט"ז), שאין מכנה זה בשם צדקה, רק הוא מצוה בפני עצמה, אין לנו ראייה לומר, שיקים בזה מצות מעשר, היכא שלבסוף יחזר המעות לו וליוורשיו. אך היכא שמפריש המעות לחלוטין לשם גמ"ח, לדעת הרמב"ם (פרק י' ממתנות עניים ה"ז) והשלחן ערוך (סימן רמ"ט סעיף ו'), בודאי מתר, אם מתנהג כן בתחלת קבלתו את המצוה, כמבאר פה בהגהה. ואפילו לדעת הרמב"ן נראה דיש להקל בזה [הינו, לפי מה שכתב הש"ך שם (ס"ק ג') בשם הפוסקים, דאפילו שאר דבר מצוה מתר לעשות ממעות מעשר, כגון: לקח בו ספרים להשאילן לאחרים וכהאי גוונא. ומכל מקום לפי שיש מחמירים ואוסרים בשאר דבר מצוה (עין ביורה דעה סימן רמ"ט ב' פתחי תשובה' (ס"ק ב') בשם ה'חתם סופר'), מהנכון להחמיר, אם לא התנה לזה בתחלת קבלתו את המצוה - להרמב"ן, ואפילו להרמב"ם יש לעין בזה, כאשר בארתי בהגהה].

והנה כל מה שכתבנו בזה הענין, הוא בשרוצה לקבע מעות המעשר רק להלואה, ולא למתנה לעניים; אבל אם רוצה להלות לפי שעה ממעות מעשר שהפריש כבר, ליד איש אמיד, וכל שכן להמתמוטטים או לעניים גמורים, ולפרע אחר תחתיו, כשיזדמן לו עני הגון לתת לו - אין להחמיר, אפילו להרמב"ן; וכמו שכתוב בסימן רנ"ט סעיף א'.
שוב מצאתי בעזרת ה' ב'אליה רבא' סימן קנ"ו (ס"ק ב'), שכתב בהדיא

כמו שכתבנו, דאפילו לאיש אמיד מתר להלות גמ"ח ממעות מעשר. ונראה דכונתו לפי שעה, עד שיזדמן לו העני שצריך לתן לו. ב. ועתה נחזור לבאר קצת את אפן ההנהגה, שצריך להיות במעות מעשר. ויתנה בתחלת קבלתו, שיתנהג באפן זה, ובזה יסתלקו מעליו כל הפקפוקים. א. ראשון לכל, טוב שיתנה בתחלת קבלתו את המצוה שהוא בלי נדר, כדי שלא יכשל חס ושלום בעון נדרים, על ידי איזה סבה לפעמים. גם יראה שיהיה לו פנקס מיחד, שיכתב בו כל הרוח, שיזמין לו ה', אחר נכוי ההוצאות מהעסק. ב. יעשה חשבון בכל חצי שנה, או על כל פנים בכל שנה. ואם יזדמן לו חס ושלום הפסד בתוך זמן זה, ינכה מחשבון הרוח, ומותר הרוח יהיה שיש מזה מעשר לצדקה. ג. בכל משך הזמן הזה יכתב בהפנקס כל הנתינות שיוציא על צדקה, ויוכל לכלל בהחשבון של המעשר, כל מה שרגיל לתן בביתו לעניים, אפילו איזה פרוטה, וינכה כל זה לבסוף מהמעשר. ד. אם לעת החשבון יראה שיש עודף בהמעשר על מה שהוציא, יראה להפרישם ולחלקם תכף. ואם אין מזדמן לפניו כעת האנשים, שבדעתו לתן להם, יכול להשהות העדף מהמעשר אצלו, עד שיזדמנו לו, ואין מכרח לחלקם תכף, ומתר לעת עתה להשתמש בהמעות לעצמו. אך כשיזדמנו לו האנשים, שרגיל לחלק להם מזה, מחיב ללות ולשלם תכף. ה. אם ימצא שהוציא על צדקה יותר מהמעשר, יש אומרים, דיוכל לנכות זה לבסוף מהמעשר של שנה שניה, ויש מחמירין בזה. על כן טוב לעשות כאשר כתבנו למעלה, דהינו, שיתנה בפרוש בתחלת קבלתו את מצות מעשר, שיהיה יכול לתת מעות לצדקה, על סמך שיגבה לבסוף ממעשר מתי שיזדמן.

ג. והנה כל זה טוב, אם יש לו עסק פרטי, שיוכל לכתב הרוח שמזמין לו ה' בכל פעם; אבל אם הוא איש חנוני, כמעט אי אפשר לכתב בכל

פעם את מעט הרוח שמזדמן לו. על כן העצה לזה, שבכל שנה יעשה חשבון מסחורותיו דרך כלל, וחשבון פנקסו השיך להעסק, וידע את מה שנתוסף לו. גם יחשב לערך את חשבון הוצאות הבית על מזונותיו ומלבושיו, שהיה לו במשך הזמן הזה; ולעמת כל זה יחשב מה שכתוב בפנקסו, שהוציא על צדקה, גם כל עניני צדקה שרגיל לתן בתוך ביתו לעניים. ויתנה כל זה בתחלת קבלתו את המצוה, שיהיה יכול לשער בכל ענינים אלו לפי דעתו בערך ולא בצמצום. גם מירושה צריך לתן מעשר (אליה רבה בסימן קנ"ו ס"ק ב').

חלק שני, י"ט

בו יבאר מדין חלוקת מעשר ודין חומש

א. ועתה נבוא לבאר את אופן החלוקה של מעות מעשר. הנה ידוע דמעות מעשר - עקרו הוא לצדקה לחלק לעניים. וקרוביו העניים הם קודמין בזה לאחרים [ודין הקדימה בהן גופא, עין ביורה דעה סימן רנ"א סעיף ג'], ואפילו לבניו הגדולים, שאינו חייב לטפל בהם, יכול לתן להם מעשרותיו, דכיון שאין להם משל עצמם, הוי צדקה גמורה, ואפילו יש יכלת בידו לפרנסם ממקום אחר; ואפילו לאביו ואמו מתר לתת אם הוא עני. אך אם יש יכלת בידו לפרנסם ממקום אחר - אמרו חכמים (קדושין ל"ב): תבא מארה, למי שמפרנס אביו ואמו ממעות צדקה. (עין בסימן ר"מ סעיף ה' ורמ"ט סעיף א' בש"ך שם). ואם קרוביו * אינם עניים, ומחלקם לעניים אחרים, מהנכון שיהדר לכתחלה לחלקם לעמלי תורה למען יחזקו בתורת ה'. כי משמע במדרש, דעקר המעשר נתקן בשביל להחזיק לעמלי תורה. דזה לשון המדרש תנחומא פרשת ראה סימן י"ח (דברים י"ד כ"ב): "עשר תעשר" - עשר בשביל שתתעשר; עשר * בשביל שלא תתחסר, רמז למפרשי

ימים [הינו, שאותן אנשים עוסקין במסחר], שיפרישו אחד מעשרה לעמלי תורה. וגם על ידי זה הבטיח הכתוב, שבאה ברכה לתוך ביתו של אדם, כדכתיב (מלאכי ג' י'): "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת וגו'", הינו, על ידי שיהיה טרף בביתי, יוכלו הכהנים והלויים לעסק בתורת ה'. ועבור זה: "והריקתי לכם ברכה עד בלי די", כי תכף לתלמיד חכם ברכה, כמו שאמרו - חז"ל (ברכות מ', ב.) [וכענין שאמרו בחלין (ק"ל:): אין נותנין מתנה לכהן עם הארץ, שנאמר (דברי הימים ב', ל"א ד'): "לתת מנת הכהנים והלויים למען יחזקו בתורת ה' וגו'"]]. ואם אינו יכול לחלק כלם לבעלי תורה, יראה לחלק להם על כל פנים רבם או חצים. וכן מצאתי ב'כנסת גדולה על יורה דעה בסימן רמ"ט סעיף א', עין שם. וכן מוכח מ'שיטה מקבצת' על כתבות דף נ'. בשם הרב המעילי, דמעשר הוא דגמא דמעשר הנתן לכהנים וללויים למען יחזקו בתורת ה'.

ב. ודע דכתבו האחרונים, דיכול להכניס חתן וכלה לחפה ממצות מעשר, אם לא היה יכולת בידו לעשות המצוה בלתי זה. וכן כהאי גונא לענין להיות בעל ברית ממצות מעשר, או לכתב בהן ספרים ולהשאילם לאחרים; ומתר ללמד בהן גם כן בעצמו, רק שיזהר לכתב עליהן שהם ממצות מעשר, כדי שלא יחזיקו בהן בניו אחר פטירתו כשלהן. ויש שמפקפקין בכל זה, עין ב'פתחי תשובה' [בשם ה'חתם סופר' בסימן רמ"ט (ס"ק ב')], שכתב דלמהרי"ל והרמ"א המעשר הוא רק לעניים לבד, ולא שאר דבר מצוה כלל. ונראה, דאם על ידי שהוא בעל ברית, יש טובה לאבי הבן, שמטה ידו, ואין לאל ידו להוציא הוצאות; וכן להכנסת חתן וכלה לחפה, אם מטה ידם; וכהאי גונא לענין לקנות ספרים להשאילם לאחרים, שאין ביכלתם לקנות לעצמם - אין להחמיר בזה כלל, דזה גופא הוא כמו צדקה. ולקנות עליות ממצות מעשר - אם המעות מתחלק לעניים, גם כן אין להחמיר לכלי עלמא.

ולשלם ממעוות מעשר שכר למוד לבניו - אסור לכלי עלמא, דזה הוי מצוה, שמחייב בעצמו ללמד לבניו, או לשכר להם מלמד, ואין לפרע חובו ממעוות מעשר; אבל לבני עניים אחרים מתר, ומצוה רבה איכא בזה.

ג. ודע עוד, דמדת מעשר הוא להנוהג בצדקה במדה בינונית; אבל הרוצה להתנהג בעין יפה, צריך להפריש מנכסיו אחד מחמשה. ואסמכו חז"ל אקרא דכתיב (בראשית כ"ח כ"ב): "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" * : שני פעמים מעשר עולה חומש. וההנהגה בזה יהיה גם כן כנ"ל: פעם ראשונה מהקדון, ומכאן ואילך מהרוח שיזדמן לו. ואפן החלוקה של מדת חומש, מהנכון לחלקם לחצאין באפן זה: הינו, מעשר אחד לבעלי תורה, כי הוא דמיא דמעשר ראשון הנתן לכהנים ולוים למען יחזקו בתורת ה', כדכתיב בקרא (דברי הימים ב', ל"א ד'), ומעשר שני לשאר צרכי מצוה. וכעין זה מצאתי ב'שיטה מקבצת' כתבות נ'. בשם הרב המעילי ז"ל, עין שם.

ד. ועתה נבאר פרט אחד, הנוגע הרבה בענין צדקה. * יש אומרים, דמה שאמרו דחומש הוא מדה יפה, הני מלי בשלא נודע לו, שיש בעיר עניים התאבים ללחם, או ערמים שצריכים לכסות, אבל כשודע שיש בעיר אלמנות ויתומים וכהאי גונא אנשים מצוקים כאלו, שאין לאל ידם להושיע את עצמם, מחייב מדינא להפריש עד חומש נכסיו. וכן משמע מדברי הגר"א, שדעתו כן, והני מלי, כשידו משגת לתן שעור זה, אבל אין מחייב לדחק את עצמו לזה, רק מצד מצוה וכן"ל, ועין בהגהה, שהארכנו בזה.

ולכאורה, הלא בגמרא שלנו משמע דהתקיננו, שלא לתן יותר, עין שם (כתבות בדף נ'. ובדף ס"ז:) בקשית הגמרא על מר עוקבא, והוא

ועין שם בירושלמי עוד, שכן היתה בידם מתחלה הלכה למשה מסיני על זה ושכחיה, וחזרו ויסדו, וכוננו למה שנאמר מתחלה ההלכה על זה. [ומה שהקשה שם בירושלמי אחר כך, עד היכן חד אמר: עד כדי תרומה וכו'.

הינו, עד היכן הוא השעור האחרון למטה, דנימא (שנאמר) דאם חסר השעור, הוי כלא קים המצוה כלל, דמיא דמאי דאמרינן בבבלי (ב"ב ט'), ונפסק ביורה דעה (סימן רמ"ט סעיף ב'), דבפחות משליש השקל בשנה לא קים מצות צדקה כלל].

וסבירא לה להרמב"ם, דהיכא דקימי עניים לא תקנו רבנן בזה כלל, דאל יבזבז יותר מחומש; דאם רוצה - יכול להפריש ממדת חסידות.

ונפקא לה להרמב"ם זה מהא דאיתא (בתענית כ"ד.) גבי אליעזר איש

ברתותא, דהוו טשו מנה גבאי צדקה, דכל מה דהוה גבה הוה יהיב להו (שהיו נחבאים ממנו גבאי צדקה, כי כל מה שהיה אצלו היה נותן להם). והלא הוא יותר מחומש אלא על כרחך משום דגבאי צדקה היו הולכין עבור העניים, והיה עושה כן ממדת חסידות. ובהכי ניחא קושית בעל 'גבורות ארלי', עין שם. ומכל מקום, כל נכסיו אסור לחלק, מדכתיב (ויקרא כ"ז כ"ח): "מכל אשר לו", ולא "כל אשר לו", גבי מחרים לגבוה. וכל שכן להדיוט.

וכמו שאמרו בערכין (כ"ח.). [ואף דיש לומר, דהיכא דקימי עניים - להדיוט עדיף מלגבוה, דשם הלא אינו מחיב לתן כלל, רק שהוא רוצה מעצמו לנדר לגבוה; מה שאין כן הכא דחיבתו התורה לתן להם דבר מה, מכל מקום, הלא לחלק כל נכסיו, שישאר הוא עני, בודאי אינו מחיב, דחייך קודמין לחיי חברך]. ועל כן לא שייך למיתני על זה 'אין לו שעור', כמו דלא תני על תרומה שאין לו שעור, משום דאסור לעשות כל שדהו תרומה. וכמו דמשני בירושלמי שם. ובהכי מתרצה קשיא השניה של בעל 'גבורות ארלי' על הרמב"ם, עין שם. ומה שהתקינו, שלא לבזבז יותר מחומש, הינו, במבזבז מעצמו, דמיא דמחרים אדם מצאנו ובקרו שם בערכין כ"ח; שאין מצוה על זה כלל, דאי מירי היכא דקימי עניים, לא אתיא שפיר כל כך הקל וחמר דר' אלעזר בן עזריה שם, עין שם. נחזור לעניננו; דהיכא דקימי עניים סבירא לה להרמב"ם, דמדינא חיב עד חומש נכסיו. ובהכי נתישב לי מה שכתב הגר"א באגרתו הקדושה 'עלים לתרופה', שכתב לבני ביתו, וזה לשונו שם: שלמען ה', שתפריש את החומש כאשר צויתך, ולא תפחת כאשר הזהרתיך; כי בפחות מזה עוברים כל רגע על כמה לאוין ועשין [הינו הלאו (דברים ט"ו ז') ד"לא תאמץ" (שם) ו"לא תקפץ" ועשה (שם ח') ד"פתח תפתח את ירך לו"; (שם י'): "נתון תתן"; (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך וגו'"; (שם ל"ו): "וחי אחיך עמך"], ושקול כאלו כפר בתורה הקדושה חס ושלום. עד כאן לשונו. [הינו, מה שאמרו,

דהוא כאלו עובד עבודה זרה, ונקרא "בליעל" [ולכאורה הוא נגד הגמרא;
 דמגמרא (בכתבות נ'.) משמע דאין מחיב מצד הדין בחומש, רק
 שהמבזבז, לא יבזבז יותר מחומש. ועל כרחק דהגר"א מירי היכא
 דקימי עניים, וסבירא לה להגר"א כמו הרמב"ם, דהיכא דקימי עניים,
 מחיב מדינא עד חומש נכסיו. אמנם מדברי הרמב"ם בהלכות מתנות
 עניים פרק ז' הלכה ה' שכתב: בא עני ושאל וכו', עד חומש נכסיו
 מצוה מן המבחר, עין שם; משמע דסבירא לה, דאפילו היכא דקימי
 עניים, אין מחיב מן הדין להפריש חומש נכסיו, רק למצוה מן המבחר,
 וסותר לפרוש. ומה שלא הזכיר הרמב"ם התקנה, דאל יבזבז יותר,
 דאזיל לשיטתה דבקימי עניים מתר, ומדת חסידות איכא נמי בזה.
 אמנם קשיתנו הנ"ל קשה, דסותר לדבריו בפרוש. ואולי יש לומר,
 דבחבורו אירי דאין ידו משגת ברוח לתן עד חומש נכסיו, לכן הוא רק
 מצוה מן המבחר לדחק עצמו לזה; מה שאין כן, כשידו משגת לזה, נהי
 דאין יכול לתן די מחסורו של העני, הלא על כל פנים מה שיכול לתן,
 אמאי לא יתן ואולם אף על פי כן קצת קשה עדין, דמלשון הרמב"ם
 בחבורו והשלחן ערוך משמע לכאורה, דאם ידו משגת, יתן כפי צרך
 העניים, אפילו יותר מחומש. וכמו שכתב ה'יפה מראה' שם
 בירושלמי; ומפרשו במשנה משמע דיותר מחומש אין מחיב לתן, דעל
 זה נמנו באושא שם, ומשמע אפילו ידו משגת, דאי לאו הכי אפילו
 חומש אין חיוב, וצריך עיון.
 ומה שכתב הרמב"ם לענין פדיון שבויים, עין מה שכתבתי לעיל
 בפתיחה אודות זה. נחזר לעניננו, דהיכא דקימי עניים, שיטת הרמב"ם
 דחייב מדינא להפריש עד חומש נכסיו; וכן דעת הגר"א, כן נראה
 לעניות דעתי ברור בעזרת ה'. ואחר כך מצאתי הרבה מדברי אלו
 בעזרת ה' בספר 'ברכי יוסף' (ריש סימן רמ"ט). וגם הוא כתב, דדעת
 הרמב"ם לחלק בין היכא דקימי עניים ללא קימי וכמו שכתבתי

למעלה. אך הוא נשאר בקשיא מדברי הרמב"ם בחבורו, וכמו שהקשינו למעלה; וכתב שהרמב"ם חזר בו בחבורו, ולדברינו הנ"ל אין צרך לכל זה. ומכל מקום לדינא צריך עיון, מדלא נזכר בשלחן ערוך שום רמז חלוק בזה; וכתב סתמא, משמע דאין חייב בכל גוני. ויש לדחות להפך, דלא צריך המחבר בסימן רמ"ט לבאר זה, דממילא מוכח, מדתלי באם אין ידו משגת לענין לתן כדי צרך העניים, הא אם ידו משגת אפילו לחומש לבד, מחייב לתן על כל פנים חומש. ומה שכתב דהוא מצוה מן המבחר לתן חומש, מירי דאין ידו משגת ברוח לתן חומש, כי אם בדחק. ותדע, דאם לא תאמר כן, אלא תאמר, דאפילו אם ידו משגת לחומש, כיון דאין ידו משגת לכדי צרך העניים, תו הוי חומש רק מצוה מן המבחר לבד. וידקדק בזה יותר לשון המחבר שכתב, 'ואם אין ידו משגת כל כך', אם כן תקשי לן קשיא גדולה: אמאי כתב המחבר, דאם הוא נותן פחות ממעשר, הוא עין רעה, משמע דהוא רק עין רעה לבד; יותר הוה לה לכתב, דהוא עובר על לאו ד"לא תאמץ" ו"לא תקפץ" הנאמרים במצות צדקה, דהוא קאי על הפחות משעור שראוי לו לתן, כמו שכתב בסימן רמ"ח, כיון שידו משגת לתן חומש, והוא מגרע אפילו ממעשר, ואיה "די מחסרו" שאמרה תורה דאטו אם אינו יכול לקים בשלמות "די מחסרו", לא יקים כלל! אלא על כרחך, דמירי שאין ידו משגת ברוח לתן מעשר וחומש. [ולא שאין ידו משגת כלל לזה, דאם כן, אפילו עין רעה לא הוי], לכך אינו עובר על הלאו ד"לא תאמץ" ו"לא תקפץ" והעשה ד"די מחסרו", רק דנקרא בשם עין רעה, על דהוא אינו מתחזק בענין זה. אמנם מדברי רבנו ירחם שכתב, דאפילו למצוה עוברת, אין מחייב מדינא להפריש רק מעשר נכסיו, ולמצוה מן המבחר חומש [והובא דבריו בשלחן ערוך ארח חיים סימן תרנ"ו ב'מגן אברהם' (ס"ק ז'), עין שם], משמע לכאורה הפך דברינו, דהא מצוה עוברת הוא כמו קימי עניים לענין צדקה. אבל

באמת גם זה אינה ראייה, דהא הפוסקים מדמו זה הענין למצות צדקה. ונוכל לאמר, דגם שם מירי דאין ידו משגת ברוח לפזר עד חומש נכסיו, לכך אינו מחיב; אבל אם משגת ברוח, אין הכי נמי דחיב מדינא. וצריך עיון גדול בכל זה למעשה. אבל דעת הרמב"ם בפרוש המשנה והגר"א מבאר בהדיא להחמיר; ועל פי זה כתבנו דברינו שבפנים.

חלק שני, כ'

בו יבאר פרטי דין המבזבז צדקה

א. איתא בכתבות נ'. * דהתקינו חז"ל באושא: המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; אם לא מי שהוא עשיר מפלג. משמע בפוסקים, דעליו לא היתה התקנה (עין בבא קמא ט'). בתוספות דבור המתחיל, אילימא, וב'חכמת אדם' הלכות צדקה כלל קמ"ד סעיף י'; וכן לבזבז קדם מותו, שבזה לא שייך שמא יצטרך לבריות, גם כן מתר לבזבז הרבה [במורה דעה רמ"ט סעיף א' בהגהה פסק, דיכול לחלק קדם מותו כמה שירצה; ועין באחרונים שהביאו, דיש אומרים, עד שלישיתו או עד מחצה, ולא יותר], כדאמרינן (כתבות ס"ז). במר עוקבא, שאמר קדם מותו, כשהתבונן בצדקה שעשה בימי חייו, אמר: ארחא רחיקתא וזודין קלילא, ופלגינהו לנכסיו לצדקה (הדרך רחוקה והצדה קלה, וחלק את נכסיו לצדקה).

ועל כן נראה דיש לחלק דלא דמי צדקה - היכי דקימי עניים, שחיבתו התורה לתן להם עד די מחסורם, לחרם והקדש [דחד דינא להו לענין זה, כדמשמע בתוספתא], שאין מחיב כלל בזה לכתחלה להחרים ולהקדיש, כמו שכתב הרמב"ם בסוף הלכות ערכין, שאף על פי שאם החרים והקדיש - יש לו מצוה, מכל מקום לכתחלה אין מצוה כלל על זה. ועל

כן אפשר לעניין זה יפה כח צדקה מכח הקדש, שאם יש לו מין אחד, ואין צריך לו, יכול לתנו לעניים, אם איננו יתר מכדי שעור חיובו לצדקה. והא דמיתי ר' אלעזר בן עזריה קל וחמר, הינו לענין לתן כל נכסיו שאין מצוה כלל בזה, אפילו עומדים לפניו כמה עניים רעבים וצמאים, שחייך קודמין לחיי חברך; על זה שיך שפיר הקל וחמר דאין רשאי. וכן מדיק לשון המשנה, שהקל וחמר קאי שלא לבזבז כל נכסיו. ואף דמשמע שם בגמרא דלר' אלעזר בן עזריה גם יתר מחומש לא יפזר, אינו מטעם קל וחמר, דלא מצינו זה כלל בערכין, רק מדקאמר, שיהא אדם חס וכו', משמע להו דיחוס ולא יפזרם ביותר. והינו כתקנת אושא. אי נמי, לשנא ד"המבזבז" אינו מירי בעניים עומדים לפניו ומבקשים צדקה, רק במחפש מעצמו אחר עניני מצות וצדקה לחלקם לנכסיו, שזה אין מחיב, ועל זה התקינו חז"ל, שאינו רשאי לבזבז יותר מחומש; אבל בעניים עומדים יש על כל פנים מדת חסידות לפרוש הרמב"ם וכו"ל. ובאפן זה, שמבקש מעצמו אחר צרכי מצוה וצדקה, אימא דאין הכי נמי שאינו רשאי לחלק מין אחד כלו, דמיא דחרם והקדש. ועין קדושין נ"ט. במעשה דגדל בר מניומי, שרצה רבי אבא לתן לו השדה במתנה אף שלא היו לו שדות אחרות קנויות, כדמשמע שם. ואולי משום דהפך בה מתחלה גדל בר מניומי. גם נוכל לאמר, שהיו לו שדות אחרות בירשה מאבותיו. וצריך עיון בכל זה.

ב. יש אומרים, דהא דאמרינן: אל יבזבז יותר מחומש, הינו, בשרוצה מעצמו לחפש אחר עניים ולחלק להם צדקה; אבל כשבאו לפניו עניים רעבים או ערמים, שהוא חייב להשביעם ולכסות מערמיהם, כאשר אמרה התורה (דברים ט"ו ח'): "די מחסרו אשר יחסר לו"; או שיראה שבויים, שהוא חייב לפדותם, כאשר צוה השם יתברך, ורצונו לתת על זה יותר מחומש - רשאי, ומדת חסידות הוא. [רמב"ם בפרוש המשנה פרק

א' דפאה משנה א', ועין בהגהה לעיל (פרק י"ט). ונראה דמירי * באפן שאין נוגע לפקוח נפש ממש, אבל אם נוגע לפקוח נפש ממש, כגון, שהשבוי עומד למות, או הרעב יכול לבוא לידי סכנה על ידי רעבוננו - אין שייך בזה שעור חומש. ולא אמרו (בבבא מציעא ס"ב) ** רק דחיינו קודם לחיי חברו, אבל דעשרו קודם לחיי חברו לא מצינו.

ג. ודע, דמה שהתקינו חז"ל, שלא לפזר יותר מחומש, נראה דהינו,

דוקא כשמבזבז נכסי ביתו על ידי זה הפזור, כדמשמע לשון

'המבזבז'; *** אבל בדבר מועט, כגון, שיש לו איזה מלאכה או עסק

קבוע, שמשכר בה כדי מחיתו כל שבוע ויותר מעט - מתר לו לפזר היותר לצדקה, אף שהוא עולה יותר מחומש לפי ערך.

ד. ודע עוד, דכל עקר התקנה הוא לסתם צדקה, אבל להחזקת התורה

מצדד בספר 'שיטה מקבצת' (כתבות דף נ'), דלא שייך זה כלל. וכן

בדין, אחרי שעבור זה יש לו חלק בשכר תורתו, כמו שמצינו ביששכר

וזבולון; ששבט זבולון היה מחזיק לשבט יששכר, והיה נוטל חלק בשכר

תורתו. וכדאיתא במדרש רבה פרשת נשא (פרשה י"ג י"ז): למה זכה

זבולון להקריב שלישי לנשיאים? לפי שחבב את התורה, והרחיב ידיו

לפזר ממונו ליששכר, כדי שלא יצטרך שבט יששכר לפרנסה, ולא

יתבטל מלעסק בתורה. לפיכך זכה זבולון להיות שתף לתורה, והיה

חברו של יששכר וכו'. דבר אחר: קערה כנגד לחם, שהיה מאכילו;

מזרק כנגד היין, שהיה משקהו. ולמה היה של כסף? שגם כסף היה

נותן לו לעשות כל צרכו וכו'. שניהם מלאים סלת וגו', שניהם היו

נוטלין שכר תורה ביחד, ושניהם היו מתפרנסין ביחד וכו'. שכשם

שהיה לזבולון חלק בשכר תורתו, כך היה ליששכר חלק בממונו של

זבולון, עין שם. מכל זה משמע, שהחזקה היה הרבה יותר מחומש.

ומצינו בדברי חז"ל בכמה מקומות ראייה מיששכר וזבולון לדורות

הבאים, ואיך נאמר שבדורותינו נמנע מזה? אלא דאי, דכיון שיש לו על ידי ההחזקה [חלק] בשכר תורתו, אין שייך על זה שעור; וכמו שיוסיף להחזיק, כן יתוסף לו חלק בשכר התורה.

[הגהה. ומדברי המדרש האלו יוכל המשכיל ביראת ה' להבין ההנהגה בהשתתפות הזו, איך ראוי להיות, שכשבא הבן תורה אצלו, יקבלו בסבר פנים יפות, כמי שבא אצלו שתפּו בעסקו, שהרויח על ידו הון רב. ועבור זה יזכה לקבל לבסוף בעולם הבא את חלק התורה, שבא על ידי ההחזקה, גם כן ברב שמחה. ולאפוקי (ולהוציא, כלומר: אין בכלל זה), בעונותינו הרבים, מהנהגת איזה חסרי מדע, שההחזקה הוא בבזיון ובצמצום גדול ובפנים זועפות. ובמדה שאדם מודד - בה ימדדו לו חס ושלוה לבסוף. ועל כן החכם עיניו בראשו].

ואיתא במדרש קהלת רבה ב' כ"ב על הפסוק (קהלת ב' י"ח): "ושנאתי אני את כל עמלי וגו'": ר' מאיר הוה כתבן טבא, והוה

לעי [משתכר] תלת סלעין כל שבת; והוה אכיל ושתי בחדא, ומתכסה בחדא, ומפרנס באחרנתא לרבנן (היה סופר טוב, והיה עמל (ומשתכר)

שלשה סלעים בכל שבוע, והיה אוכל ושותה באחד, ומתכסה באחד, ומפרנס באחרת

• (לחכמים). אמרין לה תלמידיו: רבי, בניך מה את עביד עליהון? אמר

להו: אם יהון צדיקים, יהוון כהדא דאמר (אמרו לו תלמידיו: רבנו, בניך,

מה אתה עושה עליהם? אמר להם: אם יהיו צדיקים, יהיו כמו שאמר) דוד (תהלים

ל"ז כ"ה): "ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם"; ואם לאו, מה

אני מניח את שלי לאויבי המקום. עוד איתא במדרש קהלת פרשה ז'

כ"ג: ר' אחא בשם ר' תנחום: למד אדם ולמד ושמר ועשה, והיתה

ספיקה בידו להחזיק, ולא החזיק, הרי הוא בכלל (דברים כ"ז כ"ו):

"ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת וגו'". לא למד ולא למד

ולא שמר ולא עשה [רוצה לומר, שנתרפה מלמוד על ידי עני ודחק חייו, שהיה

טרוד לבקש לחם חקו, כדמסים המדרש, שלא היתה ספיקה בידו], ולא היתה

ספיקה בידו להחזיק והחזיק - הרי הוא בכלל "ברוך אשר יקים", כי

כל ארור הוא מכלל ברוך, עד כאן לשון המדרש. מכל זה נשמע גדל ענין המחזיק תורה בעת שמזונותיו מצמצמין, וגם ברוך יהיה עבור זה. וכל שכן, כמה יש לו להתחזק במצוה זו בעת שמזונותיו מרוחין. ה. ועתה נחזר לעניננו הנ"ל. מהתקנה שהתקינו חז"ל, אנו יכולין להתבונן, כמה יש לו לאדם לחוס על ממונו, שלא לפזר אותם לעניני הבל. ומה בדברים העומדים ברומו של עולם כענין צדקה ושאר צרכי מצות, שהם חייו של אדם והצלתו מן היסורין בעולם הזה ובעולם הבא, הזהירו שיחוס על ממונו, ולא יפזרם ביותר, כדי שלא יבוא לעני, אף דבזה לפעמים יחול רחמיו של השם יתברך עליו לעשות עמו עבור זה למעלה מדרך הטבע; על אחת כמה וכמה יש לו לאדם להיות זהיר, שלא לפזר ממונו לענין ריק של כבוד המדמה, * הינו להתלבש במלבושי רקמה, ולדור בהיכלי כבוד, ולהשתמש ברבוי המשרתים ובכלים היותר יקרים, שכל זה מכלה ממונו של אדם בזמן קצר, ומביאו לידי עני, ולבסוף לידי גזל גם כן, שמפקר אצלו ממון אחרים מפני רב דחק ועני. וידעתי גם ידעתי את טענת היצר, שמסית לאדם בתחלתו לומר, שכל זה מועיל לפרנסתו. הינו, שבני אדם יסברו עליו שהוא עשיר, ויאמינו לו בהקפה ממון הרבה; אבל גם זה הבל, שכל העולם יודעים עתה מזה המרמה, ודורשים וחוקרים, עד שנתגלה להם הדבר; וממילא מה שפזר עד עתה ביותר - בזבז נכסיו לחנם. ועוד יותר מזה, שבניו ובנותיו, כשהם רואים ההנהגה הרחבה שבביתו, הם סוברים באמת שאביהם הוא עשיר דול; ועל זה הסמך הם מפריזין עוד את נכסיו ביותר על כל עניני הבל, עד שמתדלדל לגמרי. ופתאם נתגלה שברו לכל, עד שנוגע ממש לבסוף לפקוח נפש לו ולכל אנשי ביתו מגדל הצער והכלמה מכל בעלי החוב שסבבוהו וכתרוהו מכל עבריו. ותחת השמחה הרגעית של כח הדמיון, שרמה אותם בתחלה, יש להם שברון וכאב לב משך עדן ועדנין. על כן החכם עיניו בראשו,

שלא לכלות ממונו בעניני הבל וריק, כי אם בענינים הכרחיים ובעניני צדקה וחסד, ואז טוב לו.

ו. עוד אמרתי להודיע דבר אחד, שהנוהגים במעשר וחומש מכל מה שירויחו, גדול הרבה צדקתם יותר מאותם שנותנים סתם צדקה, אפילו אם יתנו כמותם. מפני שאלו הנותנים סתם צדקה - יש להם רק מצות צדקה, אבל העסק שלהם - אין בו יתרון על זולתם; מה שאין כן, אלו שעסקם משתף גם לגבוה, העסק גופא - יש בו יתרון גדול, שהוא עסק שיש בו מצוה, ובפרט אם בעת שקבל על עצמו מצות מעשר וחומש, חשב אז כדי שכל פעלותיו יהיה במ חלק לה' - מה יפה חלקו, ומה נעים גורלו.

ט